

УДК [94(477/7):316.343.32]

Н. О. Гончарова

ПОПЕЧИТЕЛЬСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ІНЗОВА

У статті розглядаються основні етапи життя та діяльності громадського діяча Бессарабії І.М. Інзова. Доводиться теза про те, що на посаді Головного попечителя іноземних поселенців південного краю Росії він сприяв збереженню національних традицій переселенців, впливав на державну колонізаційну політику.

Ключові слова: Бессарабія, попечитель, Комітет іноземних поселенців, колонія, «Нова Болгарія».

В статье рассматриваются основные этапы жизни и деятельности общественного деятеля И.Н. Инзова. Доказывается тезис о том, что на должности Главного попечителя иностранных поселенцев южного края России он способствовал сохранению национальных традиций переселенцев, влиял на государственную колонизационную политику.

Ключевые слова: Бессарабия, попечитель, комитет иностранных поселенцев, колония, «Новая Болгария».

The article investigates the main periods in the life and activity of social statesman of Bessarabia I.N. Inzova. There is a thesis that on the position of Main patron of the foreign settlers of south edge of Russia he assisted maintenance of the national traditions of settlers, influenced on a public policy of colonization.

Key words: Bessarabia, patron, Committee of the foreign settlers, colony, «New Bulgaria».

Постановка¹⁴проблеми. В останні роки в історичних дослідженнях все чіткіше проявляється тенденція до так званого «олюднення» історії. Адже лише через дослідження внеску представників тієї чи іншої родини у соціально-економічний, політичний та культурний розвиток регіону можливе дійсне розуміння його історії та перспектив подальшого розвитку.

Аналіз актуальних досліджень. Діяльність представників дворянської верстви у різних сферах суспільного життя – тема недостатньо досліджена. Хоча увагу дослідників привернули до себе постаті С. Василевського [1], Н. Велічкова [2], О. Стурдзи [3], дворянської родини Попових [4] та ін. Однак, у вітчизняній історії чимало видатних імен, котрі вдячні нащадки вимовляють з глибокою шаную. Одне з них – ім'я Івана Мики-

товича Інзова, державного діяча, талановитого воєначальника, генерала від інфантерії, намісника Бессарабії, Головного попечителя та голови Комітету іноземних поселенців південного краю Російської імперії.

Мета статті – визначити внесок Івана Микитовича Інзова у розвиток бессарабської землі.

Викладення основного матеріалу. У долі цієї видатної людини є таємниці, що так і лишилися нерозкритими до цього часу. Народився Іван Микитович у 1768 р. Походження його охоплено таємницею. Існує думка, що він був сином Катерини II, за іншою версією – майбутнього царя Павла I. Ще дитиною Івана віддали на виховання до родини князя Трубецького. Дивним виглядає й прізвище Івана Микитовича – Інзов. Деякі пов'язують його з назвою річки Інза, недалеко від якої був розташований маєток Трубецьких [5, с. 13]. Однак

більшість дотримуються думки Ф.Ф. Вігеля: «приймаком він виріс у будинку Трубецьких, тому нарекли його «Інзов» – «ін-ако» «зов-уть» [6, с. 67; 7, с. 12]. І по батькові Іван Микитович отримав чи на честь князя Ю.М. Трубецького, чи на честь графа М.М. Панина, котрий його хрестив. Сам І.М. Інзов знав, що є сином «певної високопоставленої особи», тому в своєму формулярному списку від 1834 р. писав про походження «з російських дворян» [8, с. 72 зв.].

Іван Микитович освіту отримав у дворянському пансіоні при Московському університеті. Він зробив яскраву військову кар'єру. Брав участь в походах турецькому, польському, італійському та в наполеонівських війнах. У 1805 р. був черговим генералом армії М.І. Кутузова, в 1813 р. – польської армії Бенігсена. За бойові заслуги відзначений багатьма російськими орденами, а також французьким вищим національним орденом Почесного легіону «за гуманне ставлення до полонених».

Після російсько-турецьких війн кінця XVIII – першої третини XIX ст. на приєднаних до Росії обширних напівбезлюдних землях Новоросії та Бессарабії розпочалось інтенсивне переселення вихідців із Західної Європи (німці, поляки, євреї та ін.) та Балканського півострова (болгари, гагаузи, греки та ін.). Російська імперія стимулювала процес засвоєння цього краю, тому що більшість російських селян були кріпаками і не мали права залишати поміщиків.

Особливо притік переселенців з Балкан посилювався під час та після російсько-турецької війни 1806-1812 рр. та приєднання Бессарабії до Росії. Загалом, впродовж 1812-1830 рр. на ці території переселилося до 20 тис. сімейств болгар, які тікали від турецького гніту. І.М. Інзов вже тоді користувався значною популярністю серед переселенців, особливо серед тих, хто служив під його командуванням у складі Болгарського земського війська. Навесні 1818 р. у своєму проханні Олександр І вони клопотали про призначення його головним попечителем колоністів, щоб всі задунайські переселенці «приведені були під покровительство людинолюбного полководця генерал-лейтенанта Інзова Івана Микитовича...» [9].

10 січня 1818 р. авторитетний, прославлений у військових баталіях, Іван Микитович Інзов був призначений Головним попечителем та головою Комітету іноземних поселенців південного краю Росії, канцелярія якого знаходилась у Катеринославі. Попечительський комітет вилучив управління колоніями з відання губернських властей. Комітет займався поселенням іноземців та управлінням колоній Новоросійського краю та Бессарабської області на території від Прута й

Дунаю до Кубані та від Полтави до Криму [10, с. 219]. Всього новостворених колоній було 286 колоній, з них 83 болгарських. Іван Микитович був наділений достатньо широкими адміністративно-господарськими та юридичними повноваженнями та отримав можливість впливати на державну колонізаційну політику.

Інзов швидко налагодив ефективну роботу Попечительського комітету, оточивши себе досвідченими фахівцями. Незважаючи на свій миролюбний і навіть обережний характер, Іван Микитович проявляв рішучість, коли питання стосувалось відбору чиновників на службу. Він сам клопотав про тих чи інших осіб, які, на його думку, могли б чесно виконувати свої обов'язки.

Ознайомившись з тяжким становищем болгарських переселенців, які потрапляли під гніт бессарабських поміщиків, Інзов звернувся з рапортом до імператора. Саме після його ґрунтовної доповіді царю в березні 1819 р. Олександр І прийняв рішення про облаштування переселенців в Бессарабії на умовах, обіцяних ім М.І. Кутузовим. Нагадаємо, що головнокомандувач Дунайської армії М.І. Кутузов в квітні 1811 р. звернувся до бажаючих переселитися до Росії із заявою, в якій їм були обіцяні для поселення вільні землі, обрані самими поселенцями, захист від місцевих поміщиків, звільнення від податей та повинностей на кілька років. В уривку його донесення імператору Олександр І, зокрема, зазначалось: «збереження буття болгарського народу, дотримання чистоти звичаїв, віками у роді накопичених, заслуговують особливого ставлення...» [11].

І.М. Інзовим був підготовлений текст оприлюдненого 29 грудня 1819 р. «Указу Імператора Олександра І урядовому сенату про облаштування побуту задунайських переселенців, розташованих в південній Бессарабії». За ним поселенці в законодавчому порядку отримали права іноземних колоністів: особисту свободу та свободу віросповідання, ділянки казенної землі по 60 дес. на сім'ю, звільнення від сплати податків на 10 років, звільнення від військової та громадянської служби, право торгувати, будувати фабрики тощо [5, с. 35; 12]. Цікаво відзначити, що болгари поклали цей указ до вівтаря побудованого у 1878 р. Спасо-Преображенського собору в м. Болграді. У цілому, для облаштування колоністів у Бессарабії було виділено понад 500 тис. дес. землі.

З 1820 р. по 1823 р. І.М. Інзов, зберігаючи попереднє місце, був повноважним намісником Бессарабії та жив в цей час у Кишиневі, куди переїхав з Катеринослава; в 1823 р. він здав намісництво графу М.С. Воронцову, а сам пе-

реїхав до Одеси, куди було перенесене управління колоніями. З 1821 по 1823 рр. виконував обов'язки Новоросійського генерал-губернатора. 25 червня 1828 р. йому було надане звання генерала від інфантерії, а 29 березня 1836 р. він отримав останню нагороду – діамантові знаки ордену св. Олександра Невського [10, с. 218].

У період управління Бессарабією Інзов також впровадив «Правила тимчасового правління Бессарабії 1813 р.» та «Статут утворення Бессарабської області», згідно з якими визначалися деякі специфічні особливості краю та зберігались місцеві звичаї жителів Бессарабії [12].

Людина релігійна, захоплена вченнями філософів-моралістів, він прагнув до створення певного світу «християнського гуртожитку». Це особливо відбилось у написаній ним в 1821 р. «Інструкції про обов'язки сільських приказів». Інструкція була складена у формі порад та роз'яснень, як краще організувати господарське та громадське життя в колоніях. Вона передбачала застосування будь-яких покарань лише у випадку їх призначення сільським приказом спільно зі зборами колоністів за затвердженням начальника колоністського округу. Зборам колоністів відводилося провідна роль у вирішенні всіх питань внутрішнього устрою колоній [13, с. 63]. Нагадаємо, що попередня інструкція 1801 р. кращим засобом вирішення всіх питань визначала тілесні покарання та виселення.

На чолі Попечительського комітету Іван Микитович відстоював права переселенців, вирішував їхні проблеми, робив усе від нього залежне, щоб вони знайшли тут нову батьківщину. Так, за розпорядженням Інзова прибулих людей одразу селили на закріплені за ними у постійне землекористування земельні ділянки, що давало можливість забезпечувати порядок. Лікар з помічниками надавали медичну допомогу тим, хто її потребував. Встановлювалися вказівники можливого забору питної води у джерелах [5, с. 34].

У неврожайні роки Іван Микитович виділяв значні суми казенних коштів колоністам, які нерідко рятували від смерті цілі селища. Не забуваючи про інтереси державної казни, Інзов домагався задоволення прохань переселенців про матеріальну допомогу для того, щоб вони могли покращити стан своїх господарств й тим самим мали можливість у подальшому справно сплачувати казні податі та повинності [9]. Чимало коштів він витрачав зі своїх особистих заощаджень.

Маючи значний досвід польового військового життя, Інзов зі своїми помічниками проводив роз'яснювальну роботу щодо облаштування колоністських поселень та зведення будинків [5, с. 38].

Розвиток краю Іван Микитович бачив у виноградарстві, садівництві, городництві, вівчарстві. Інзов на свої кошти замовляв за кордоном саджанці сортового винограду, насіння овочів, породистих овець та ін. Організувавши невеликий селекційний пункт, він налагодив вирощення сортових саджанців винограду, овочів, а потім це все продавалося населенню [5, с. 42]. Інзов випишував літературу з питань сільського господарства, вивчаючи яку, допомагав колоністам цінними порадами. Його незаперечний внесок у розвиток виноградарства в краї увічнений виготовленням в Україні досить відомої марки кагору «Інзов».

Велику увагу Інзов приділяв будівництву шкіл та вивченню рідної й російської мов у колоніях, відкриттю училищ, лікарень, зведенню церков, підготовці фахівців із середовища переселенців. У 1839 р. Попечительський комітет спромігся відкрити початкові школи майже у всіх колоніях краю, а в м. Болграді почало роботу землерийне училище [5, с. 48].

У часи дозвілля самотній генерал (у нього не було родини) займався історією, захоплювався містичними вченнями про таємниці потойбічного світу, ботанікою, зоологією, нумізматикою та ін. У нього була прекрасна оранжерея та колекція мінералів. На пташиному дворі Інзова жили павичі, індійські півні, сорочки, канарки, різні породи курей та качок, журавель, орел [14; 5, с. 36]. Іван Микитович мав велику бібліотеку, яка після його смерті була передана до Одеської публічної бібліотеки.

Його захоплення ботанікою мало й прикладний характер – за його розпорядженням була обсаджена дорога між Хотином та Бендерами, висаджені громадські сади в Кишиневі та Болграді [9].

Окрім того, І.М. Інзов залишив помітний слід в історії російської культури своїм дбайливим ставленням до опального О.С. Пушкіна під час його заслання на південь Російської імперії у 1820-1823 рр.

Почуття глибокої поваги болгарського народу Інзов заслужив своєю діяльністю щодо управління 83 болгарськими колоніями. У 1821 р. за активного сприяння попечителя на березі озера Ялпуг почалося будівництво м. Болград. Завдяки йому та його ад'ютанту інженеру-майору С.М. Малевінському місто зводилось за чітко розробленим плануванням з прямими вулицями з півночі на південь вздовж берега озера та трьома площами [5, с. 34]. Це місто задумувалося як столиця півдня Бессарабії – «Нової Болгарії». Звідси й назва Болград, тобто Болградський град. А.М. Фадєєв писав: «Увага Інзова була захоплена облаштуванням

Болграда та піклуванням про збільшення переселення до Бессарабії болгар...» [15, с. 78].

За його ініціативою у місті була відкрита перша школа, перша лікарня та інші установи. У 1832 р. в Болграді було відкрите приходське училище, яке згодом перетворилось в Центральне болгарське училище, що давало середню освіту, пізніше – в гімназію. Це був перший навчальний заклад, викладання в якому велося болгарською мовою. У 1835 р. у м. Болграді був закладений, а в 1838 р. освячений неповторний за красою та величчю Спасо-Преображенський собор. Іван Микитович надавав значну підтримку в розробці проекту та будівництві собору.

Помер І.М. Инзов у 1845 р. Після його смерті Попечительський комітет іноземних колоністів південного краю Росії припинив свою діяльність.

Висновки. Отже, з ім'ям Івана Микитовича Инзова пов'язують «золотий вік» колоністів Новоросії та Бессарабії. Саме його діяльність сприяла покращенню рівня життя переселенців, збереженню та збагаченню їх традицій, мови та культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бачинська О. Польський шляхтич на чолі козацького війська : Станіслав Тимофійович Василевський і дунайські козаки / О. Бачинська // Поляки на півдні України : історія і сучасність : у 2 т. Вип. 4. – Жашків; К., Миколаїв : Видавництво Миколаївського державного гуманітарного університету ім. П. Могили, 2008. – Т. 1. – С. 93-99.
2. Мільчев В. І. Нікола Велічков – представник дворянства болгарського походження на Півдні України у XVIII ст. / В. І. Мільчев // Південна Україна XVIII-XIX ст. : записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету. – 1999. – № 4 (5). – С. 237-240.
3. Романюк В. П. Бать, а не казаться : Александр Стурдза и его время / В. Романюк, Л. Ершов. – К. : Автограф, 2004. – 296 с.
4. Стойчев В. М. Історія дворянського роду Попових / В. М. Стойчев, І. М. Стойчева // Південна Україна XVIII-XIX ст. : записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету. – 2000. – № 5. – С. 94-119.
5. Азманов В. И. Генерал Инзов Иван Никитич / В. И. Азманов. – К. : Логос, 2009. – 51 с.
6. Веди́на Т. Ф. Энциклопедия русских фамилий. Тайны происхождения и значения / Т. Ф. Веди́на. – М. : АСТ, 2008. – 340 с.
7. Оноприенко В. Ф. Главный попечитель. Из жизни и деятельности Ивана Никитича Инзова / В. Ф. Оноприенко. – Одесса : Астропринт, 2007. – 52 с.
8. Державний архів Одеської області : ф. 6, оп. 1, спр. 3394, арк. 72 зв.
9. Мисержи С. Инзов Иван Никитич – друг и покровитель бессарабских болгар / С. Мисержи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bolgar.at.ua/publ/1-1-0-17>.
10. Стурдза А. Инзов / А. Стурдза // Москвитянин. – 1847. – № 1. – С. 217-228.
11. Гуричева Т. Наместник Бессарабии, друг и покровитель бессарабских болгар / Т. Гуричева // Одесские известия. – 2006. – 30 августа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://odesskiy.com/i/inzov-ivan-nikitovich.html>.
12. Потоцкий С. Инзов Иван Никитич, генерал от инфантерии, главный попечитель и председатель попечительного комитета об иностранных поселенцах южного края России. Биографический очерк. С двумя портретами / С. Потоцкий. – Бендеры, 1904 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pushkin.md/people/assets/inzov/inzov.html>.
13. Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812-1861 гг.) Документы и материалы / Сост. И.А. Анцупов, К.П. Кръжановская; [под ред. Я.С. Гросула]. – Кишинев : Штиинца, 1962. – Ч. 1. – 611 с.
14. Куємжи В. Великий громадянин Болграда / В. Куємжи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://odesskiy.com/i/inzov-ivan-nikitovich.html>.
15. Фадеев А. М. Воспоминания. 1790-1867 гг. / А.М. Фадеев. – Одесса, 1897. – В 2 ч. – Ч. 1.